

Rítus és nemzet a vajdasági magyar kisebbségi kultúra tükrében

„Otthon, az én hazámban, lassan tavaszodik, az akácok még egészen alszanak, a jegenyéknek éppen csak kipattant a szeme, és az új nádajtások a füzek halvány barkái alatt bátortalanul szűkölnék a sárga fodrú pusztai tavakban.”
(Móra Ferenc: Ének a búzamezőkről)

írta Papp Richárd

Rítusokat, rítussorozatokat elemezve nem elégedhetünk meg a látható-hallható cselekmények pusztá leírásával, hiszen egy közösség életében a rítus e társadalom kultúrájának élő „lenyomata”, a közösség által birtokolt kognitív jelentések megjelenítője, összetartozásának és etnikus jellemzőinek reprezentációja is egyben. Kérdés, hogy melyek azok a tartalmak, amelyeket az adott rítus tudatosít résztvevői körében, hiszen egy iskolai ballagás, szilveszter éjszakája, vagy a húsvétvasárnapi istentisztelet más-más hangsúlyt ad a saját kultúrához való tartozás kifejeződéseinek is.

Az általam vizsgált kultúrában, a vajdasági magyar társadalomban végzett kutatásaim során úgy láttam, e közösség rítusainak mindegyikében fellelhető „alapvető mozzanat” a saját kultúra biztonságos környezetének megjelenítése és átélhetősége a résztvevők számára.

Minden rítus e „tágabb jelentéstartalom” más-más dimenzióját hangsúlyozza, azaz a saját kultúra és etnicitás különböző oldalait, vetületeit teszi hozzáférhetővé.

Következő esettanulmányok a 2002. március 14-én és 15-én megtartott ünnepségekhez kötődnek bemutatva, hogyan ünnepelték az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékét egy lokális vajdasági magyar mikrotársadalomban, Zentán és az egész vajdasági magyar társadalmat érintő integráló „központi” – ahogy itt nevezik – ünnepségen Bácskossuthfalván (Ó-Moravicán).

E két helyszín, a különböző rítussorozatok, a rítusoknak otthont adó terek, a szimbólumok használata, a rituális retorika, a közvetített üzenetek, a résztvevők interpretációi felteszik a kérdést: lehetnek-e eltérő jelentései lokális és regionális szinten nemzeti ünnepünknek? S ebből adódik a következő kérdés: a saját-etnikus-kisebbségi kultúra „mi” tudatában milyen szerepet tölt be a „nemzet” mint lokális és regionális etnikus társadalom „mögött álló” kulturális-kognitív valóság? Találkozik-e a „kisebbség” és a „nemzet” a közös történelmi emlékezetet ciklikusan „újjaélesztő” rítusok kapcsán, március 15-én? S ha találkozik e két „tartalom”, a „kisebbség” számára hogyan fogalmazódik meg mindebben a „nemzet”, illetve azon ország felé, amelyben szintén kisebbséget alkot? Egyáltalán, hogyan fogalmazódik meg e „kétirányú kisebbség” sajátossága, amely a határon túli magyar kultúrákat jellemzi? Többek között e kérdésekre keresi jelen tanulmány a válaszokat figyelmet fordítva arra, miként térnek el a fenti kérdésekre adott közösségi „válaszok” egy lokális közösség és egy regionális, interlokális rituális reprezentáció esetében.

„Nálunk itt március 14-én ünnepeljük a 15-ét, mert a központi magyar ünnepségre Ó-Moravicára megyünk az idén is” – igazított útba a zentai köztemető felé egyik beszélgetőtársam. Március 14-én az ünnepségsorozat Zentán a Felsővárosi Köztemető „1848-as” emléksírhelyénél kezdődött „kegyeletadó koszorúzással” – ahogyan azt az ünnepségről szóló városi hivatalos meghívó fogalmazta. Az emlékművet 1893-ban állították föl Zentán az 1849. február hó 1-én és az azt követő két hétben történt, egyes

források szerint 1500-2000 (Pejin 2000: 321), míg mások szerint 2000-2500 (Dudás 1999: 9) polgári áldozatot követelő vérengzés emlékére, amelyet a szerb-osztrák hadtest Tisza-mentén vonuló szerb hadteste követett el a zentai magyar lakosságon.

Az említett emlékezésen alig száz ember vett részt. „Kevesen jöväünk még el, mert hát nem ez az est fénypontja, az majd este jön, meg az is igaz, hogy inkább délutáni pihenésen vannak az emberek, ki erre, ki arra, mert hát még nem szoktuk meg ezeket az ünnepeket” – mondta erről egyik interjúalanyom. Érdekes kontrasztot mutatott a résztvevők egymástól könnyen megkülönböztethető csoportja is. Az emlékmű egyik oldalán álltak a zentai cserkészek képviselői egyenruhában és zászlókkal. Velük szemben a koszorúzők, néhányan köztük bocskaiiban, mindegyikük mellén nemzeti színű kokárdával. Körülöttük állt a koszorúzást figyelő közönség, kokárda azonban szinte egyikük ruháján sem díszlett.

„Ezt te nem értheted, mi miért nem tesszük föl” – próbált felvilágosítani e jelenségről egyik beszélgetőtársam. Mások hozzáfűzték: „Nem teszem ki a kokárdát, mert mi nem tudunk ezzel mit kezdeni.” „Furcsa nekem ez a kokárda meg sokaknak a március 15. is.” „Én fölvettem, de mondták sokan, ne is tegyem ki, minek mutogatom magam, de hát így is mindenki tudja, hogy magyar vagyok.” A kokárda viseletén keresztül a rítus résztvevői közötti törésvonalak is megfogalmazódtak. „Ez nekem olyan lenne, ha feltenném, mintha te Magyarországon bocskait vennél föl.” „Én nem azért nem veszem föl, mert a szerbektől tartanék vagy ilyesmi, hanem mert nem akarok ezekhez a bocskaisokhoz társulni.” „A népnek itt még idegenek a cserkészek, meg ezek az önmutogatások, ez nem úgy volt itt, mint Magyarországon, mi nem tudjuk még teljesen feldolgozni, hogy nemzet, meg nemzeti ünnep.”

A kevés résztvevő, valamint az ünneplők törésvonalait értékelő interpretációkból kiderülhet, hogy az elmúlt évtizedek történelmi tapasztalata, a jugoszláviai kisebbségi kultúrákra gyakorolt állami-politikai nyomás hatásai még nincsenek „egyensúlyban” az utóbbi évtizedekben kibontakozó kulturális-etnikai „újjaszületések” jelenségeivel. Ennek látható formája a közösség számára a kokárda, illetve más viseletbeli önreprezentációk közösségi megítélései körül fogalmazódik meg. A jövőben érdekes lesz ezen változásokat is figyelemmel követni, hiszen az idén elfogadott kisebbségi törvény már hivatalosan is engedélyezi a „nemzeti jelképek” használatát. A kokárda „kérdése” azonban vizsgált ünnepségsorozatunk többi rítusán is fontos jelentőséggel bírt, így erről még részletesebben is olvashatunk.

Visszatérve a cserkészet és a „bocskaisok” részvételére, a Zentán november táján elindult cserkészmozgalom először képviseltette magát a március 15-i ünnepeken, a bocskaiiban ünneplők pedig a helyi magyar társadalom többsége által marginálisnak tartott politikai-ideológiai közösség képviselőiből álltak. Ennek ellenére a koszorúzás reprezentatív résztvevői voltak ők is. Mint láttuk azonban a mindennapos társadalmi-közéleti életüket értékelve a közösség nagy része a „negatív” kisebbségi stratégia reprezentálóinak tartja őket, s öltözküküket is ennek kifejeződésének értékelte, ezzel azonosította. „Nem szabad itt a Balkánon áthágni a játékszabályokat, mert ez itt egy érzékeny terület, lehetsz úgy is jó magyar, ha nem lépsz rá a másik lábára” – ahogy egyikük fogalmazott.

A kokárda hiánya, illetve a fenti értékítéletek fényében, úgy tűnik, kapcsolódhatunk beszélgetőpartnereim imént idézett meglátásaihoz. Ennek megfelelően a rítuson látott szimbólumokat a saját kultúra és „mi” tudat mélyebb tartalmainak látható megfogalmazódásainak is tekinthetjük. Az emlékmű szakrális környezete, az emléksír előtt álló, illetve az emléktáblán kiemelt kereszt, a lokális történelmet a nemzeti szabadságharc történéseivel összekötő emlékezés az etnikus-saját kultúrához és tradícióhoz való tartozást mélyíti el, de az interetnikus kapcsolatok elmúlt évtizedekben gyakorlattá vált normatív szabályrendszerei között. Nem említve az áldozatok legyilkolójának nemzetiségét, nem téve nyilvánossá etnikai-nemzeti közösségükhöz való tartozásukat olyan határokon belül mozgott a résztvevők többsége, amelyeket elmondásaik szerint is „sok évtized meg évszázad eseményei alakították és erősítették” – ahogy beszélgetőtársaim egyike fogalmazott.

Ezen „etnikus pajzs” alkalmazása, mint a saját kultúra és az interetnikus kapcsolatok stratégiája egyelőre törésvonalakat húz a kisebbségi kultúra más stratégiákat megfogalmazó és megjelenítő képviselői közé, illetve az egyetemes magyarságon belüli regionális-lokális különbségeket is megfogalmazza a közösség tagjaiban: „Mínálunk ez nem olyan, mint az anyaországban vagy Erdélyben,

mi itt másként éltük meg ezt, főleg a legutóbbi háború alatt, magunkba lettünk fordulva, mink ilyenek vagyunk itt” – ahogy egyik interjúalanyom összefoglalta mindezt.

Korábbi tanulmányaimban részletesen elemeztem a vajdasági magyar kisebbségi kultúra tradíciójának „éjszakai arculatát” (vö. Boglár 1997, 2001; Papp 2001). Eszerint az elmúlt évtizedek állami szocializációjának és homogenizációs törekvéseinek, ideológiájának hatására a saját kulturális hagyományok, tradicionális értékek a családok, kisközösségek zárt, „éjszakai” tereiben hagyományozódott tovább. Ezen folyamat hatásaival az elmúlt néhány évben szembesülhetett maga a kisebbségi társadalom közvéleménye is, midőn a politika viszonylag szabadabb légkörében a korábbi „rejtett” rítusok, kulturális reprezentációk újra „kiléphettek” a társadalmi nyilvánosság szférájába. Kiderült ugyanis, az „éjszakai kultúra” olyan zárt volt még az intraetnikus (etnikumon belüli) viszonyrendszerek területén is, hogy sokan azt feltételezve; a korábbi tradíciók továbbhagyományozódása mindenütt megtörtént, családostan vették tudomásul, közösségük nagy része a korábbi állami szocializációs értékrendszert fogadta el és adta tovább a ma felnövekvő generációk számára is. Ebből a mai napig ható törésvonalak választják el egymástól a mikrotársadalom „értékközösségeit”.

Az említett tartalmak, a korábbi kisebbségi stratégiák máig ható, megrögzült formáit érzékletesen mutatják a zentai március 14-i ünnepségsorozat esti programjai is. Az ünnepi est fél hétkor kezdődött a főtéren, ahol a Tisza menti Fúvószenekear játszott huszárindulókat, majd a közösség átment a zentai Művelődési Ház színháztermébe megtekinteni az *Európa közepén élt valahol egy nép...* című ünnepi műsort.

E két rítus az egész lokális magyar társadalmat megmozgatta, több száz ember vett részt az ünnepi rendezvényeken ellentétben a délutáni koszorúzással. Az előbb említett „éjszakai kultúra” elemzett jelentései itt szó szerint váltak megfigyelhetővé, hiszen az 1848-at ünneplők nagy száma „feloldódott” az ünnepi eseményekre szálló alkonyatban, estében. Így „kifelé” sem vált reprezentatív nyilvánossággá megőrizvén az ünneplő közösség zárt kulturális terét a hangversenyen csakúgy, mint a színházteremben megtartott nagyszabású ünnepi műsor alatt, a saját kultúra zárt-biztonságos környezetében, a Művelődési Ház falai között. Az est meghívottjai a köszöntőt is mondó polgármester, valamint a helyi társadalmi elit és magyarországi vendégek voltak. A műsorban fellépők mindegyike a magyar kulturális tradíciókat ápoló művelődési, művészeti csoport volt. A rítusok tere így vált ismét a saját etnikus kultúra kizárólagos terévé, ahol „végre magunkra maradhatunk és a nemzeti ünnepre figyelhetünk csak és nyugodtan” – ahogyan az egyik résztvevő fogalmazott. Erre utaltak a terem bejáratánál strázsáló cserkészek, valamint a színpadon elhelyezett óriáskokárda is. Az ünnepségen résztvevők itt sem vették föl a kokárdát, az a díszlet része volt, a műsor tartalmával volt azonos; a színpadon látható és hallható tartalmak a rítusban figyelmükkel részvevő közösség tagjai számára olyan identitáselemet mélyítenek el, amely kisebbségi kultúrájuknak „nemzeti” részét képezik, s amely által erősödik saját-lokális identitásuk is, de amely az egyén identitásának rejtekében, rejtett kollektív kulturális szinten pedig az „éjszakai kultúra” világaiban mélyül el. Az elemzett rítusok során és e kisebbségi stratégia fogalmazódik újra és tudatosodott a résztvevők számára.

Az ünnepséget a polgármester nyitotta meg beszédével, amelynek központi gondolata Kossuth Lajossal mint a nemzet nagyjainak kiemelkedő képviselőjével” – ahogy a meghívó fogalmazott – való közösség hangsúlyozása volt. Ezt alátámasztandó felolvasta a 19. század végén (1887. március 17-én) hozott városi közgyűlési nyilatkozatot, amely Kossuth Lajost díszpolgárává fogadta „befogadva és örököül hagyva a nemzet példaképének törekvéseit” a zentai magyar közösség.

Az énekelt versek, táncok és a zene múlt, jelen és jövő összekapcsolásával üzentek a magyar irodalom és zeneművészet válogatott repertoárjából. A műsor koreográfiája is hasonlóképpen volt megszerkesztve, a nemzeti múltból idézett költeményeket, táncformákat fiatalok és gimnazista korú lányok adták elő. Az est záró eseménye is ezen üzenetet tette egyértelművé: a Szélrózsa Leánykórus (tizenéves lányok) együtt énekelt két dalt a Bóbita Óvoda kicsinyeivel, akiknek mindegyikén ott díszlet – a résztvevők többségétől eltérően – a nemzeti színű kokárda is. Érdekes lehet az óvodások felé megfogalmazott magyarázat a kokárda viselésére, „azoknak van ilyen szalagjuk, akik kitüntetést kap-

tak”. A kicsik így még napok múlva is „kittüntetésükkel” büszkélkedtek, így részvételük jelentéstartalmait nem kísérelték megérteni velük. Hogy mindezek a tartalmak mikor és hogyan mélyülnek el bennük a szocializáció későbbi folyamatában, illetve létezik-e már valami fajta etnikai identitás ilyen idős korban is körükben, arról Hajnal Virág izgalmas, folyó kutatásai fognak beszámolni a közeljövőben.

Fellépésük viszont még napokkal később is foglalkoztatta a rítuson résztvevőket: „Itt oldódott föl minden.” „Összeszorult a szívünk ezt látva, hogy van jövő.” „Az estét ez a négyzetére emelte, nem is a négyzetére, a köbére” interpretálták az est „fénypontját” – ahogy fogalmaztak.

A két fiatal nemzedéket „összekötő” dal a Sacra Corona film *Ki szívét osztja szét* című szerzeménye, valamint a *Megkötöm lovamat* népdal dallamára énekelt *Ungnak és Tiszának* kezdetű ének volt. „Ezek a nóták igazán a szívünkhöz szóltak.” „Kifejezték ezek a gyerekek, amit mi is nehezen tudunk megfogalmazni.” „Az érzelmeinkre így hatottak ezek a dalok, hogy könny szökött a szemünkbe.”

Mik ezek az „igazán szívhez szóló” tartalmak, amelyek „kifejezik a nehezen megfogalmazható érzéseket”? Bepillantva a két dal szövegébe talán közelebb juthatunk-e e kérdések megválaszolásához. Koltay Gergely *Ki szívét osztja szét* című dalából a következő részleteket emelték ki, idézték számomra interjúalanyaim: „Így légy te a jel, ki új útra talál, ki elmeséli valamikor egy lázas éjszakán. Az légy, ki sose fél, ki e szívek melegét összegyűjti két karjába, mit nem téphet senki szét. Választott ki e múltat magában oldja fel. Őrző, ki érzi a hajnalt, tudja, ébredni kell. Ha félsz, gyere, bújj mellém szíved szívemhez ér...”

Fontosak itt a kiemelések: „légy a jel, ki új útra talál, ki elmeséli...”, „az légy, ki sose fél...”, „őrző, ki érzi e hajnalt, tudja, ébredni kell...”. Az érzelmek felfokozottsága mindezzel is értelmezhető, hiszen a jövő irányában fogalmaz meg egy újfajta kisebbségi stratégiát, s mindezt a legfiatalabb nemzedékek által előadva, akik e stratégia reprezentálói lesznek, illetve szimbolikusan, rituális szerepüket tekintve már azok. Kiolvasható ezáltal mindebből egy újfajta szocializációs folyamat is a kultúra világában.

A másik dal üzenete konkrétabban fogalmazza meg e újfajta stratégia tartalmát: „*Ungnak és Tiszának / sebes a járása, / mint konok szívünknek / szilaj lobogása. / Szilaj sodorása Ungnak és Tiszának / arcunkra rótt jelen ősi kopjafának. / Vereckénél susog rengeteg nagy erdő, / Lovasoknak árnya az egekig felnő. / Az egekig felnő sűrű sötét felhő, / eleink porából támad bíbor eső. / Munkács szép várának kövei peregnék, / Zrínyi Ilonának könnyűi erednek. / Könnyűi erednek, sárral keverednek, / valahol titokban zászlókat temetnek. / Csillaglátó táltos forrósítsd a vérem. / Ne hagyj elszunnyadni, / acélozd meg hitem. / acélozd meg hitem én egyetlen kincsem, / amit nem vehet el semmiféle isten. / Ungnak és Tiszának örök a járása, / mint konok szívünknek szilaj lobogása. / Szilaj lobogása Ungnak és Tiszának, / Őrzői vagyunk mi ezer éves lángnak.”*

A szöveg kiemelések nélkül is önmagáért beszél nyíltan szólva, üzenve a résztvevők mint az „ezer éves láng őrzői” felé: a saját kulturális-kollektív emlékezetet a nemzeti történelemhez köti a rítus résztvevőit az új és más jövőképet bemutató gyermekek ajkairól. Ahogy egyik korábban idézett beszélgetőtársam fogalmazta: „Az érzelmek mentén fejezi ki nekünk, ami bennünk van, csak nem tudtuk kimondani.”

Mint említettem az óvodások kokárdát is viseltek mélyítve a fentebb illusztrált „új stratégia” értékrendszerét a szimbólumok használata terén is. Mindezt látva, valamint a fenti szöveget hallva, olvasva felmerül a kérdés, nem értékelik e túl „keménynek”, „hivalkodónak” a résztvevők ezen jelenségeket is? A kérdésemre adott válaszokból a következő derült ki: „Ez hiteles náluk, rendben van, ők még gyerekek.” „Náluk ez még természetes, mert ők nem voltak másmilyenek is, mint sokan közülünk, akik csak most lettek magyarok, meg a kokárdát mutogatták.” „Nekik ezt elhisszük, mert szép és igaz ez tőlük, de csak tőlük.” „A kokárda az a felszín, nagydobra verni, hogy magyar, ezek a dolgok viszont mélyen lélekben mondják el az egészet.”

A gyermekeknél tehát „hiteles” a kokárda viselete és az „új kisebbségi stratégia” reprezentációja, mert náluk ez a „természetes” eltérően az idősebb nemzedékek tagjaitól, akiknek szocializációjuk másfajta stratégiát és viselkedésrendszert mélyített el kultúrájuk kifejeződése, megélése terén. Ehhez kapcsolódik utolsóként idézett interjúrészletem is, amelyben ez a „kialakult” kisebbségi reprezentáció

értékelődik föl hitelesként az „éjszakai kultúra” a saját etnikus közösség zárt biztonságos környezetében („ez a dal mélyen, lélekben mondja el az egészet”) szemben a nyilvános szimbólumhasználattal („a kokárda a felszín, nagydobra verni, hogy magyar”). Mivel azonban a fenti dalokban és a gyerekek szereplésében kifejeződő új stratégiák mégis csak „az egésznek a lényegét” mondták ki, „mélyen, lélekben és igaz módon”, úgy tűnik, hogy e tartalmak „újdomsága” csak a reprezentáció formáiban mutatkozik meg, s nem e formák mögöttes tartalmaiban. Hiszen mint a leírás elején leírt díszlet szimbólumaiból, illetve a fenti interjúrészletekből kiderült, a saját kulturális jelentések ugyanolyan „mélyek” és „erősek”, csak a kultúra és személyiség „belső”, „rejtett”, „saját” szféráiban léteznek. Ez pedig a kulturális tradíció sajátosságához tartozik, amely az elmúlt évtizedekben „etnikus pajzsként” szolgált az állami törekvésekkel szemben és a többségi társadalom felé megnyilvánuló bizalmatlanság okán, s a mely ezzel együtt az „újfajta etnikus stratégia” viselkedésrendszerét is befogadja saját kultúrájának szocializációs folyamataiba.

Természetesen ez a vizsgált társadalom azon rétegeinek sajátossága, akik az elmúlt időszakokban is a saját kulturális tradicionalizáció részesei voltak. A fentebb részletesebben is említett közösségi törésvonalak e rítusok során is megfogalmazódtak. A résztvevők számára láthatóvá vált, hogy a helyi magyar gimnázium tanárai közül nem jöttek el az ünnepségre hasonlóan diákságuk nagy részéhez. Azok a szülők és óvónők, akik nem értettek egyet a rítus üzeneteivel és tartalmaival, s így gyermekeiket sem engedték szerepelni, szintén nem jöttek el tovább mélyítve azt a szakadékat és konfliktussorozatot, amelyről egy korábbi tanulmányban már bővebben beszéltem (Papp 2001).

Egy vegyes házasságból született óvodás kislányt látva a műsor próbáit szülei nem engedték el, sőt még az óvodából is kimaradt. Félő volt, ki is íratják ezért gyermeküket. Ezen eset összetettségére az egyik idős óvónő interpretációja is tanulságos lehet számunkra: „Nem baj, kiírhatja, elviszi máshová, elég sok hely van, ahová viheti, ahol sajnos nem fog ilyet látni.”

Utóbbi részlet az elemzett rítusok interetnikus kapcsolatokban betöltött jelentéseire is rávilágít. A „másik” ezen az estén sem jelent meg a „saját etnikus kultúra terében”, amely most az egyetemes magyar kollektívum felé fordult térben és időben egyaránt összekötve a múltat a jelennel és a jövővel, a „nemzeti történelem” és a közös kultúra üzenetei, felkeltett érzelmei által. Mindez a saját kultúrához való tartozást erősítette-tudatosította tovább felvázolva egy új stratégiát mindezek megéléséhez, nyilvános reprezentációjához a fiatal generációk „hitelességének”, „tisztaságának” segítségül hívásával.

Láttuk, végül mindez az interetnikus kapcsolatokra is kihat, az etnikus szegregációt jeleníti és erősíti meg a résztvevők számára. S mivel az ebből fakadó elkerülhetetlen konfliktusok (bármennyire is ezek elkerülésére épül fel a „felnőtt” kisebbségi stratégia) interpretációi azt mutatják, a kisebbségi kultúra azon tagjai, akik a korábbi múlt értékrendjét vallják magukénak a fent bemutatott esetekben a „másik etnikummal” azonosítódnak kizorulva a tradicionális-rituális etnikai térből és közösségből.

Más esetekben, például a vallási rítusok vagy a saját társadalmat, kultúrát „általában” értékelő beszélgetések, interjúk során a „mi” tudat egyik legmarkánsabb kifejező jellemzője éppen e két eltérő etnikus tradíció jelenléte a kisebbségi kultúra életében; ez az a sajátosság, amely megkülönbözteti a vajdasági magyarságot a magyar nemzet, az egyetemes magyarság más közösségeitől, régióitól (részletesebben Papp 2002). A fenti esetben azonban ennek ellentétjét látjuk, amelynek okát a rítusok tartalmában kereshetjük, mivel ezen 1848-as ünnepek a nemzethez való tartozást fejezik ki elválaszthatatlanul a saját-etnikai tradíció „kizárólagosan” magyar hagyományaitól. Ebben az esetben a másfajta tradíciót követők szimbolikusan a másik etnikum, a többségi társadalom tagjaival válnak egyértelművé kizorulva a rituális-nemzeti és ezáltal a saját-etnikus közösségből.

Az elmondottak okán azonban szintén az „ünnepi idők” elmúltával újra visszaáll az imént említett komplex önkép, hiszen pontosan a leírt összetettségek, törésvonalak újra tudatosítják a saját közösség tagjaiban a magyar nemzethez viszonyított másságukat. „Nálunk itt mint láttad sokan csak táncolni jöttek el a fúvószenekarra, többen be se jöttek a műsorra, aztán mások sehol se voltak, nem olyan kemény ez minálunk, mint Erdélyben.” „Nálatok Magyarországon természetes ez az ünnep, a nemzeti ünnep, meg a kokárda, itt azért másképp van a dolog, mert mi már csak ilyenek vagyunk” – elemezték később a március 14-i zentai eseményeket beszélgetőtársaim. „Ha holnap elmész – tették hozzá – Ó-

Moravicára, ott más lesz minden, mert a lelkész Erdélyben tanult, másként viszonyul ezért ehhez, összefogja ott a magyarokat.” „Moravicán minden más, ott falu van meg reformátusok az emberek, még Turul madarat is állítottak ott a magyaroknak, majd meglátod.” „Március 15-én Moravicán van az igazi, nagy magyar ünnep, az központi ünnep, oda mindenhonnan mennek a magyarok.”

Korábbi írásaimban elemeztem, a városi-falusi környezet különbségét a kulturális tradíció mentén, amelyekből kiderült a városi (s így a zentai) környezetben jóval erősebb volt az állami szocializáció hatása az emberek életére, míg falun az államtól való viszonylagos függetlenség okán a lakosság többségét a saját vallás és tradíció tartalmai integrálták etnikus közösségükhöz. Református felekezetű falvakban mindezeket a folyamatokat erősítették az Erdélyben tanuló lelkészek valamint az erdélyi magyar reformátusok példája, amely az erőteljesebb etnikus szegregáció stratégiáinak alkalmazását és értékét tudatosította a közösség tagjaiban. A fenti okok mellett azért rendezik évek óta a március 15-ei ünnepeket Bácskossuth falván (Ó-Moravicán) és Magyarittabén (szintén református magyar többségű falu), mert e két település látható - nyilvános terében őrzik Kossuth Lajos szobrát amely koszorúzása köré szerveződött az a komplex rítussorozat is, amelynek ó-moravicai eseményeit a következőkben látni fogjuk.

Vallás és etnicitás egymástól elválaszthatatlan jelentéseit a vajdasági magyar kisebbségi kultúra világában kellőképpen érzékelteti, hogy mindkét "központi" március 15-ei rítussorozat fókuszában az ünnepi istentisztelet állt a Kossuth szobor megkoszorúzása mellett. Szemben a zentai rítusokkal így az általam látott bácskossuthfalvi interlokális rítuson alapvető fontosságot kapott a "magyar vallások", valamint a nemzeti kultúra és ideológia összekapcsolódása s már ez is mutatja; másfajta rituális környezettel, tartalommal és reprezentációval fogunk ezen ünnepség kapcsán találkozni.

Az ünnepségsorozat koradélután kezdődött "a vendégek fogadásával a templomkertben" ahogyan a hivatalos ünnepi szórólap fogalmazott. Itt egészen más kép fogadta a látogatót, mint a zentai rituális környezetben leírtak. A református templom előterében ugyanis egy magas oszlopon álló Turul madár szobra jelképezi az "etnikus szakralitás" tartalmait, a nemzeti kultúra mitikus-vallási terét. Fontos itt megemlíteni, a vajdasági magyar értelmiségiek egy csoportjának törekvése a Turul madarak felkutatása és láthatóvá tétele a kisebbségi kultúra látható terein, mivel elképzeléseik szerint e mitikus elemek szimbolikus őrizőivé válnak az etnikus nemzeti határoknak. Az itt említett Turul szobor talpazatán olvasható emléktábla is az egyetemes magyar nemzeti kultúra szimbólumának értelmezi ezen oszlopot: "A Kárpát medence magyarsága állította az ezredfordulón" - írja a felirat. A rítuson résztvevők számára így ezen emlékmű valamint a lelkész erdélyi kötődése, összefüggve a rítus lokális - regionális határok kiszélesítésével az "össz nemzeti összetartást" - ahogyan egyikük fogalmazott - jelentését mélyíti el.

A templom emellett a falu főterének egyik oldalát foglalja el, míg a koszorúzásra váró Kossuth szobor a főtér másik oldalának kiemelt helyén található, azaz a nyilvános - központi tér adott helyet a rítuson résztvevő tömegek számára. Ezt a nyilvános dominanciát, a zentaitól eltérő kulturális - szimbolikus birtokbavételt erősítette meg a két rituális tér közé elhelyezett hangszórból szóló zene, a mindenki által hallhatóvá váló Sacra Corona dallamai. Az etnikai arányok, valamint az itt hallható zenei mondanivaló is megegyeztek Zentán és Bácskossuthfalván, mégis a két környezet, az eltérő lokális kontextusok, s az ezeknek megfelelő rítusok közötti különbségek más hangsúlyokat adtak ugyanannak az ünnepnek.

A Sacra Corona, mint az "anyaországból jövő kulturális megerősítések" - ahogyan egyik beszélgetőtársam fogalmazott - szintén a nemzet és szakralitás összefüggéseinek tartalmát fejezi ki a vizsgált kultúra tagjai számára, amely mint a film tartalma "a nemzeti történelemhez és a nemzeti érzéshez" kapcsolja őket, ahogyan maga a Szentkorona, mint jelkép is teszi.

"Egyértelművé teszi a nemzet egységét." "A Szent Jobbal nem tudtunk mit kezdeni, a korona az más, az mindannyiunkat egyesít, ez a zene is ezt erősíti." "Nem véletlen ez a zene itt és most, mert ugyanazt jeleníti meg, mint 48, a közösséget." - értékelték a zenét az elemzett rítus során a résztvevők. Az előbb idézett interjúrészletek, mint látni fogjuk a rítusok főbb üzeneteit is előre vetítik. Fontos azonban még megemlíteni egy másik szimbólum a kokárda szerepét is közelebbről megvizsgálni, hiszen

a zentai példának ellentétes reprezentációjával találkozhattam. A kokárda itt központi fontosságú jelképpé emelkedett, aki nem viselte ruháján, annak népviseletbe öltözött fiatal fiúk és lányok tűzték föl, kis kosaraikkal járva a tömeget vagy a bejáratnál felsorakozva várva az idősebb résztvevőket. (Ezen a ponton a párhuzamokat is láthatjuk, az új - nyilvános, reprezentatív kisebbségi stratégiát itt is a fiatalok képviselik és kommunikálják, "alkalmazzák" az idősebbek felé.

A "hagyományteremtés" olyan mozzanatával találkozhatunk itt, amit az etnológiai-antropológiai irodalom "revival" jelenségeknek nevez: a tradíció régebbi jelentései születnek újjá a jelenben, megváltoztatva azonban a "megtalált" hagyomány elemeit újabb és másfajta jelentéstartalmakat kölcsönözve neki (Marót 1940, Papp 2000).

Az említett kokárdatűzés alapjait itt is fellelhetjük a tradíció más, a résztvevők által is ismert területéről. A "hagyományos" lakodalmakban ugyanis ma is elő gyakorlat a virágtűzés szokása az érkezők számára, ahol a koszorúslányok a bejárat két oldalán virágot tűznek a vendégek szíve fölé. "Ezzel is jelezve, hogy te a lakodalmas vendégséghez tartozol, jogod van ott lenni, helyed van ott, ehetsz, ihatsz boldog lehetsz." - asszociált a március 15-i kokárdatűzés kapcsán egyik beszélgetőtársam az előbb említett tradicionális gyakorlat jelentésére.

A tradícióval kapcsolatba hozott és a rítus "nemzeti üzenetének" és ezzel együtt egy újfajta kisebbségi stratégiának elmélyítésére alkalmazott "revival jelenség" találkozott tehát e mozzanat során is a templomkertben. Maga a rítus is csupán az utóbbi évtizedben vált gyakorlattá a vajdasági magyarság körében így az itt tapasztalható "revival jelenségek" további élete a kultúrába való integrációja további izgalmas kutatásokra ad reményt. Amit itt a további leírásokban láthatunk körvonalazzák számunkra e változások minőségeinek üzenetét, az itt látható-hallható tartalmak tudatosító törekvéseit a teljes vajdasági magyarság számára amelynek képviselői minden lokális-magyarlakta településről érkeztek ide, így Zentáról is két busz hozta az érdeklődőket Mint látni fogjuk ezen interlokális, rituális kommunikáció jelentősége és hatása még fontos lesz a későbbiek során.

A rítusok fontos mozzanata volt a politikum jelenléte az ünnepi eseményeken. A legnagyobb vajdasági magyar párt képviselői mellett, a többi helyi párt is részt vett az ünnepen, a civil szervezetek, egyesületek, magyarok által alakult önkormányzatok delegáltjaival egyetemben. A magyarországi politikai élet elitje is reprezentálta magát többek között a jugoszláviai magyar nagykövet, a Határon Túli Magyarok Hivatalának magas rangú beosztottja és a magyarországi miniszterelnök főtanácsosa személyével. Utóbbi személye kapta közülük a legnagyobb hangsúlyt az ünnepség során, hiszen mint református lelkész is kivette részét a nyilvános szereplésből.

A református templomban a vallási tér kiemelkedő helyén a milleniumi díszszáslót látta meg először a belépő érzékelve ezáltal újra az etnicitás és szakralitás elválaszthatatlanságának jelentését e vallási-nemzeti térben. A szószéket és a templom főbejáratát cserkészek fogták körbe, fontos helyet betöltve tehát ezen ünnep alkalmán is. A velük kapcsolatos megjegyzések a résztvevők oldaláról nemsokban különbözött a zentai véleményektől.

"Nagyon kevesen vannak még. Egy két szülő beírta, egy két pap felkarolja, de legalább a magyar hagyományokat tanulják, mert fontos nekik."

"Legalább rendesek és ezek valószínű magyarok is maradnak, de úgy hogy itthon is tartja őket ez a mozgalom." "Fontos ez a mozgalom még, ha ma csíra is, mert ez is átnyúl a határokon, még van egy közös pont."

A cserkészet képviselői tehát még marginálisnak tekinthetők a kisebbségi társadalom egészét tekintve, éppen ezért annál feltűnőbb rituális reprezentációjuk hangsúlyozottsága a nemzeti ünnepeken. Az előbb idézett interjúrészeknek ennek lehetséges okait egyrészt abban látják, e mozgalom határokon túli "össznemzeti kapocs" válhat a magyar társadalmak, régiók között, másrészt e kezdeményezés a saját etnikus tradíció "biztos" áthagyományozódási intézménye lehet, garanciául szolgálva az elvándorlás megfékezésére is. Kiderülhetett továbbá, hogy a mozgalom mellé Vajdaságban is felsorakoznak az egyház képviselői, tovább mélyítve a "magyar egyházak" és a kisebbségi kultúra egymásba fonódó kötelekeit. Utóbbi kulturális tartalmak szimbolikus megfelelője volt az istentisztelet ökumenikus jellege is. A templomban ugyanis három "történelmi egyház" képviselője mondta el felváltva imádságait,

áldásait és könyörgéseit. Ezen egyházakat a vajdasági magyar és szerb köznyelv is "magyar egyházaknak" nevezi, kifejezve ezzel a felekezeteiket összekapcsoló tartalmat. Így a rítus során is e "nemzeti ökumenikus" jelentés tudatosult a résztvevőkben a himnusz "nemzeti imádságunk" - ahogy fogalmaztak - közös eléneklésével együtt. Üzenetük egyik fő pontja a 126. Zsoltár felidézése volt, amely egyaránt jelezte a kisebbségi sors megváltozását és ezzel együtt egy változó jövőkép megfogalmazását: *"Mikor jóra fordította Sion sorsát az Úr, olyanok voltunk, mint az álmodók. Akkor megtelt a szánk nevetéssel és örömkialtás volt nyelvünkön. Ezt mondták akkor a népek: hatalmas dolgot tett ezekkel az Úr! Hatalmas dolgot tett velünk az Úr, ezért örvendezünk... Aki sírva indul, mikor vetőmagját viszi, ujjongva érkezze, ha kévéit hozza."* (Zsolt 126 1-3 és 6). Az alap gondolat tehát a "visszatérés", az "újjászületés" örömét fejezte ki. A hosszabb ígéhirdetésen a magyarországi miniszterelnöki főtanácsadó szolgált.

Prédikációjában - a Galátához írt levél alapján - szintén etnicitás és szakralitás elválaszthatatlanságát hangsúlyozta, aláhúzva 1848-49 eseményei is a templomokhoz kötődnek, az egyházak feladata ennek megfelelően ma is a társadalom és a saját közösség kérdéseinek is fórumává válni. A közösség tagjainak ennek megfelelően fontos életük egészét, így társadalmi, etnikai összetevőit is Isten elé vinni.

Az elhangzottak egybevágva a vajdasági "történelmi egyházakhoz" tartozó vallási vezetők és hívek többségének közösségi- és életstratégiájával (ld. erről részletesen Papp 2001) ezeknek adott biztosítékot, megerősítést az anyaország képviselőjeként, a nemzet irányából.

Mindezt a szeretet megtartásával lehet és kell megélni és alkalmazni, emelte ki a lelkész (vö Gal 5, 1 és 12) kifejezve ezzel szintén a "magyar egyházak" és a vajdasági magyar közösség fent említett stratégiájának lényegét, amely a saját vallási-tradicionális -kulturális világát "etnikus pajzsként" értékeli és éli meg, nem "támadófegyverként", elfogadva és az interetnikus határok által megszabott szabályrendszert betartva egyenrangú nemzetnek ismeri el a másikat, akivel ezáltal a békés egymás mellett élést kívánja megtartani. A prédikáció ezáltal e fenti tartalmak vajdasági magyar közösség vallási életének sajátosságát kulturális-társadalmi rendszerei közötti integrációs szerepét is alátámasztotta.

Az ünnepség ezt követő mozzanata a koszorúzás volt; a tömeg lassan átment a főter másikk oldalára körülállva a Kossuth szobrot. A koszorúzás alatt a fenti jelentések is újabb megfogalmazásokat nyertek: az ünnepi beszédek után a vallási vezetők koszorúzták meg a szobrot s végig a rituális tér központi pontját foglalták el ezáltal ismét kifejezve a "nemzeti ökumenizmus" alapvető jelentőségét a saját kultúra életében. Vallás és etnicitás összefonódásának lényegét maga a miniszterelnöki tanácsadó személye és viselkedése is kifejezte, aki ideiglenesen levéve palástját is, mint politikus intézett beszédet a közösséghez. Beszédében a nemzeti-vallási-kulturális tartalmak fontosságának újabb dimenzióját is hangsúlyozva kijelentette az összetartozás sokkal erősebb a széthúzásnál ezért fontos a nemzeti-saját kultúra „megtartó erőinek” tudatosítása, megerősítése és továbbhagyományozása. Hiszen még más népek környezetünkben is most kell építsék történelmüket, hagyományaikat, nemzeti identitásukat, addig a magyarságnak elegendő csupán "hátrafelé" és "fölfelé" tekintenie.

Ezek együtt a teljes magyar nemzet "megtartó erői", olyan "erők amelyeket nem lehet elfojtani", mert "150,154,50 vagy 40 évenként, mint bűvópatak felszínre törnek." E beszéd tehát újabb „nemzeti megerősítést” adta a "tradicionális értékek" megtartásának valamint az "újjászületés" jelenvalóságának.

A további – többek között a magyarországi miniszterelnök levelét tolmácsoló nagykövet és a legnagyobb vajdasági párt vezetőjének, Szerbia miniszterelnök-helyettese által prezentált – beszédek is múlt, jelen és jövő valamint a nemzeti összetartás, összetartozás közös horizontját rajzolták meg a rítus során. Utóbb említett politikus kifejezte "ahogy a múltat emlékezünk, annak alapján állva próbálunk a jelenben is cselekedni, remélve, hogy a jövő fiataljai is olyan büszkék lesznek ránk, mint mi a márciusi fiatalokra." Ami e törekvéshez elengedhetetlen; a rítus során többször is hangsúlyozott "nemzeti konszenzus", amely egyaránt kötelezi a vajdasági magyar pártokat és az egyetemes magyarság közösségeit. A rítus során így nyert megfogalmazást a "nemzeti communitas" ideológiája, üzenete. E "nemzeti communitasban" a vajdasági magyar társadalom is, mint egyenrangú, egyenlő státusú "nemzettest" kapott rituális-kognitív megerősítést. (vö. Turner 1997) Erre utaltak az előadók retorikai

képei, mint "Tátrától-Dobradóig együtt ünnepel a nemzet." "Amíg átmehetünk egymáshoz ünnepelni addig nincs baj." "1848 a konszenzus ünnepe, a nemzeti, határokon átívelő egységé is."

Ezeket a jelentéstartalmakat tudatosította továbbá Karcag (Bácskossuthfalva testvértelepülésének) részvétele az ünnepi előadások és a koszorúzás során, a Székely himnusz közös eléneklése illetve Vajdaság "Délvidékként" való megnevezése is a rítus során. Utóbbi két mozzanat azért is érdekes, mert a Székely himnuszt - a templomban elénekelt Szóathoz hasonlóan - a résztvevők többsége, a templomban kiosztott ünnepi programfüzet lapjairól olvasva próbálta követni, ezáltal is rávilágítva e tudatos rituális üzenetek és befogadói közötti kognitív különbségekre illetve az elemzett jelenségek alakuló, változásban lévő, még a kultúra világába csupán részlegesen beintegrálódott jelentéseire egyaránt.

A "Délvidék" kifejezés alkalmazása eltér a vajdasági magyar kultúra köznapi megnevezésétől, hasonlóan a "Ó-Moravica" megnevezéshez, amelyet a magyar Bácskossuthfalva falunév helyett használnak az itt élők mindennapjaik során. Mind a két esetben az együtt élő népek regionális megnevezéseiből merített a magyar közösség. Ó-Moravica a szerb Stara Moravica településnév magyar alkalmazása így nevezték a falut a múlt században is, amely csupán 1909-től 1922-ig viselte a Bácskossuthfalva nevet s így csak reprezentatív alkalmakkor illetve tanulmányokban találkozhatunk ezzel a megnevezéssel (vö Markovics 1966:167). Érdekes azonban, hogy míg az elemzett rituális reprezentáció során nem figyeltek a befogadó falu magyar nevére, addig "Vajdaság"[1] helyett mindig a "Délvidék" kifejezést hangsúlyozták. Mindez összefügg a rituális üzenetek imént bemutatott tartalmaival, Vajdaság "nemzettestként" való identifikálásával, amely a lokalitásokon, különbözőségeken fölül álló konszenzust hangsúlyozza "részei" számára.

Fontos aspektusai voltak az ünnepi retorikának az előadók által hangsúlyozott szlogenek is, mint a visszatérő "álmok álmodói", "velünk van az erő", "merjünk nagyot álmodni" kijelentések. Mindez arra utal, a mai magyarországi politikai kultúra kormánypártok által alkalmazott retorikai-ideológiai tartalmai a vajdasági kultúrába is integrálódni látszanak. Erre mutatnak rá a vajdasági magyar politikusok által is alkalmazott fenti megfogalmazások mellett és a rítus résztvevőinek hozzáállása mindehhez: "Nagyon jók ezek a szóképek, mert a mi érzéseinket fejezik ki." "Nem ők találták ezt ki hanem a magyar hagyományok, a történelem meg az irodalom, a közös kultúra amiből dicséretes módon merítenek." "A magyarság egyesítését szolgálják ezek, azt ami bennünk van, az érzelmeinkben, még ha nem is merjük kimondani, ők kimondják."

Ezeket tehát az etnikus kulturális tradíció, az identitás elfojtott érzelmi dimenziója valamint a rítus során is - a két említett aspektussal egyetemben - hangsúlyozott nemzeti összetartozás tudata legitimálja, teszi befogadhatóvá.

Tekintettel arra, hogy ezen "új", az utóbbi évek során megszilárdulni látszó nemzeti retorika és identitásstratégia a változó kulturális folyamatok jelenségeként értékelhető egyelőre, érdekes kérdések perspektíváját vetíti előre a kisebbségi magyar társadalmak kutatásában is.

Visszatérve a vizsgált nemzeti ünnephez, úgy látom, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc emlékünnepe (hasonlóan az általam korábban kutatott milleniumi ünneppsorozathoz) rituális keretül szolgál a saját kultúra tartalmainak, értékrendszerének tudatosításához. Önmagában az "alkalom", a történelmi esemény olyan "mitikus háttérül" szolgál e jelenségnek, amelynek ezáltal nem konkrét eseményei, hanem inkább "üzenetei", a mában ható jelentései s az általa felkeltett érzelmi-azonosulási pontjai a lényegesek. Ehhez kapcsolódik az egyetemes magyar nemzeti (történelmi és ideológiai) legitimizáció hangsúlyozása is, mint a saját-etnikus biztonságos környezet szimbolikus kitágítása térben és időben egyaránt.

Mint említettem s mint a zentai példán is láttuk az így elmélyülő tartalmak szinte teljesen megegyeznek a lokális magyar közösségek rítusainak jelentésével. Ami azonban megkülönbözteti a "központi" rítustól ezeket, az utóbbi ünnepség során bemutatott jelentések, a nemzeti szimbólumoknak intenzívebb, konkrétabb és nyíltabb hangsúlyozása, a nemzeti jelentés kézzelfogható - látható megjelenése a rituális térben és cselekményekben valamint az ünnepség interlokális volta.

Utóbbi mozzanat azért is bír alapvető jelentőséggel, mivel e "központi", integratív rítus résztvevői főként a különböző lokális magyar közösségek képviselőiből állt. Így e rituális-szimbolikus

jelentésrendszer reprezentációja mintául szolgál a máshonnan érkezőknek, saját-lokális rítusaik megszervezéséhez, értékeléséhez, megváltoztatásához.

Ez történt a két busszal érkező zentaiak esetében is, akik felrötták a szintén jelenlévő, a zentai március 14-ei ünnepséget szervező férfinak "Zentán miért nem szólt a Himnusz, meg a Szózat?"

Olyan összetett "revival" jelenségek szemtanúi lehettünk tehát az elemzett rítusok által, amelyek további változó jelentéseit érdemes lesz továbbra is figyelemmel követni.

Ami mára is megváltozni látszik, hogy az elmúlt évtizedekből örökölt állami szocializáció hatásai az ebből fakadó etnikai törésvonalak mellett, az "éjszakai kultúrában" továbbélő kulturális tartalmak kezdenek nyilvánosabbá válni s ezt a folyamatot támogatja, "erősíti" a "történelmi egyházak" szférája valamint a jelenlegi regionális és nemzeti politikai kultúra is. Mindezek hatása az interetnikus kapcsolatok viszonyrendszerére szintén fontos kérdése az eljövendő kutatásoknak. Az elemzett rítusokban, mint láttuk a "másik" sem negatív, sem pozitív értékformában nem jelent meg ellentétben a mindennapok kulturális-társadalmi valóságával. A rítusok a saját közösséghez való tartozást hangsúlyozták szimbolikusan kitágítva annak határait és elmélyítve általánosabb jelentéstartalmait, minden mozzanatban hangsúlyozva azonban: "mi itt, ebben az országban akarunk önmagunk lenni".

Irodalom

Biblia

1994 Budapesti Magyar Bibliatársulat

Budapest: Kálvin János Kiadó

Boglar Lajos

1997

2001 *Mítosz és kultúra*

Budapest: Szimbiózis

A kultúra arcai

Budapest: Napvilág Kiadó

Dudás Andor

1999 *Zenta bevétele 1849-ben*. In: Pejtin Attila (szerk.): *Zenta 1848–49-ben*.

Zenta: Thurzó Lajos Közművelődési Központ (reprint kiadás, eredeti megjelenése: 1992, Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat Évkönyve 27/1. füzet: 11–17.)

Losonczy Anna

2001 *Szentek és az erdő*

Bp. Helikon

Markoviæ, Milica

1966 *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine*

Novi Sad: Vojvođanski Muzej

Marót Károly

1940 Rítus és ünnep

Ethnographia 143–187

1946 Survival és revival

Ethnographia 1–7

Papp Richárd

2001 *Vallásosság és nemzettudat empirikus kutatási lehetőségei a határon túli magyar társadalmakban*

Regio I: 213–232

2001 *A vallásosság első szintje. Vallás, kultúra és identitás a Vajdaságban*

MTA Kisebbségkutató Intézet. www.mtaki.hu Megjelenés előtt

2001 *Vallás és tradíció a Vajdaságban: avagy nyugdíjba ment-e a télapó?*

Ethnica III: 106–108.

2001 *Vallásosság és nemzettudat empirikus kutatási lehetőségei a határon túli magyar társadalmakban*

Regio I: 213–223

2001 *Vallás és identitás a Vajdaságban: egy társadalomtudományi kísérletről* In: Tóth Károly (szerk.): *Ezredforduló. A tudomány jelene és jövője a kisebbségben élő közösségek életében* 143–171

Dunaszerdahely: Liliium Aurum

2001 *Etnikus vallások a Vajdaságban?*

Kisebbségkutatás III: 415–437

2002 *Szagrális és etnikai tartalmak a Vajdaság felekezeti életében*

Ethnica IV/1

Pejin Attila

2000 *A forradalom és a polgári átalakulás kora*. In: Fodor István–Hajnal Jenő–Szloboda János (szerk.): *Zenta monográfiája I.*

Zenta: Dudás Gyula Múzeum- és levélbarátok Köre

Turner, Victor

1997 In: Bohannan, Paul–Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*

[1] A Délvidék elnevezésén a középkorban „alvidék”, majd „végvidék” értelemben a dél-magyarországi vármegyéket (Verőce, Pozsega, Szerém, Bács, Torontál, Temes, Keve), illetve a Dunán és a Száván túli bánágokat (Ozorai, Sói, Macsói, Szörényi) értették. Később, a 18–19. században Bácskát és a Bánágot jelölte. 1918 után a Magyarországtól Jugoszláviához csatolt részeket nevezték Délvidéknek. Terepmunkám helyszínén a Vajdaság elnevezés volt elterjedtebb, amely mint az elemzett rituális retorika eleme Bácska, Bánát és Szerémség egy egységként való elnevezése. Azonban voltak, akik a Délvidék elnevezést használták kiemelve ezzel a régió magyar nemzethez való tartozását és elutasítva a régiónak az 1849–1860-ban, az osztrák abszolutizmus idején Szerb Vajdaságként ismert elnevezését. (Vö. *Magyar Néprajzi Lexikon*)

írta Papp Richárd

kelt Budapesten, megjelent a Magyar Tudományos Akadémia

KISEBBSÉGGYAKORLATI INTÉZET honlapján is

Cím: 1014 Budapest, Országház u. 30.

Levelezési cím: 1399 Budapest, Pf. 694/121